

Маріан ТОКАР,
*професор кафедри соціології та
соціальної роботи, директор
Науково-дослідного інституту
регіоналістики Ужгородського
національного університету,
доктор наук з державного
управління, кандидат історичних
наук, член Національної спілки
краєзнавців України*

Суб'єктивні візії

сучасного історичного краєзнавства на Закарпатті

Історичне краєзнавство – це наука, яка вивчає історію та культуру певного регіону або локальної території. У цьому контексті Закарпаттю дарована історичною долею унікальність. І саме ця наука акцентує увагу на традиціях і перспективах збереження цієї унікальності. Але для цього необхідно на науково-дослідному рівні та за допомогою системних інструментів визначити відповідні актуальні проблеми й науково орієнтуватися на їх вирішення. Спробуємо подати узагальнено власні суб'єктивні візії в цьому питанні й виокремити сучасні актуальні питання історичного краєзнавства на Закарпатті.

Відомо, що традиції історичного краєзнавства розвиваються за допомогою чітко визнаних актуальних та досліджуваних тем минулого регіону, методів їх вивчення і досліджень, про що свідчать опубліковані джерела (див. у кінці), а також внаслідок дій відповідних центрів, за допомогою яких такі дослідження можливі й проводяться. Тобто саме тут і маємо своєрідну вісь «проблема – інструмент вирішення»...

Здобутки історичного краєзнавства на Закарпатті

Досягнення історичного краєзнавства на Закарпатті можна сьогодні акумулювати завдяки наступним показникам:

1. Археологічні дослідження: використання археологічних методів для вивчення матеріальних слідів минулого регіону (замкові та інші архітектурні руїни, знахідки та аналіз артефактів, інших об'єктів і предметів). На Закарпатті найактивніше таку місію в

наші дні виконує *Науково-дослідний інститут карпатознавства УжНУ та Археологічний музей УжНУ імені професора Едуарда Балагурі та ін.*

2. Архівні та музейні дослідження: прискіпливий аналіз історичних документів та експонатів у архівах і музеях, що відображають історію та культуру регіону (оригінальні джерела, офіційний документообіг, документи державних, політичних, громадських організацій, установ і закладів, листи, карти, описи, фотографії, інші архівні матеріали). На Закарпатті найбільшими архівними фондами є *Державний архів Закарпатської області, Закарпатський обласний краєзнавчий музей імені Тиводара Легоцького, Закарпатський музей народної архітектури та*

побуту, Мукачівський та Виноградівський історичні музеї, інші подібні заклади.

3. Усна історія та етнографічні дослідження: збирання історій та спогадів від місцевих мешканців, записування і передача мовної, фольклорної та іншої усної традиції, вивчення культурних особливостей та традицій на місцях, що існують або існували в досліджуваному регіоні, топонімічне вивчення назв місць, їх походження та історії сіл та міст краю. Цей рівень сьогодні покривають в рамках робочих навчальних програм і експедиційних практик на декількох факультетах УжНУ (*історії та міжнародних відносин, філологічний*).

4. Науково-інституційні дослідження: виконання регіональних наукових досліджень у межах Карпатського регіону, в тому числі в суміжних із Закарпаттям регіонах України та зарубіжжя, вивчення регіональної історії, дослідження історичних і культурних традицій, питань поліетнічності та поліконфесійності регіону, ментальності та етнічної стереотипності, соціально-економічних чинників, характеру й змісту творення різноманітних спільнот, партійного структурування, формування та рекрутування еліт в органах державної влади, залежності трансформації регіональних еліт від виборчих процесів, публічно-управлінських відносин, впровадження результатів наукових досліджень у навчальний процес, підготовка навчально-методичних матеріалів, укладання навчальних програм із поглибленим вивченням регіональної специфіки, популяризація історичного краєзнавства, ініціювання та проведення наукових форумів, семінарів, конференцій, видання науково-дослідних праць тощо (*Науково-дослідний інститут регіоналістики УжНУ, Науково-дослідницький центр історико-релігійних студій «Логос» УжНУ, ін.*).

5. Соціально-громадські дослідження: існують в колективній (громадські організації (напр., «Русинський культурологічний клуб», «Закарпатське обласне науково-культурологічне товариство ім. О. Духновича (видають журнал «Отчужнина»), «Карпатський Русин»), інші об'єднання громадян, в тому числі професійні (напр., Національна спілка краєзнавців України)) та індивідуальній формі (професійні історики, що працюють з грантами, краєзнавці-аматори, шкільні вчителі, журналісти, що працюють в напрямку популяризації історії краю, ін.).

На Закарпатті досить активно розвинене соціальне і громадське краєзнавство як місцева ініціатива: 1) соціальне краєзнавство – дослідження та вивчення соціальних аспектів життя у регіоні й охоплює такі аспекти, як соціокультурна та релігійна ідентичність, соціально-політична та господарсько-економічна історія краю, звичаї, традиції, історія місцевого соціуму тощо; 2) громадське краєзнавство – активна участь громадян у вивченні та збереженні культурно-історичного надбання свого регіону чи локальної території, у аматорському дослідженні істо-

рії, традицій, культури та інших аспектів свого оточення, популяризація минулого краю.

Названі позитивні результати і традиції спрямовані на вивчення та розуміння історії регіону з різних поглядів та сприяють відтворенню різнобарвної картини його минулого.

Сучасні виклики та актуальні проблеми історичного краєзнавства на Закарпатті

Разом із тим, сучасне історичне краєзнавство стикається з низкою нових викликів, актуальних проблем, які визначаються новітніми технологічними, соціокультурними та методологічними змінами в суспільстві та в українській державі. Назвемо деякі з них:

1. Цифрова трансформація:

Із активним впровадженням цифрових технологій важливо вирішити питання збереження та доступу до архівних матеріалів, а також забезпечити їхню цифрову консервацію. Адже цифрова трансформація відіграє важливу роль у розвитку історичного краєзнавства, надаючи нові можливості для збору, зберігання та аналізу різноманітної історичної інформації про минуле Закарпаття.

Ось деякі аспекти цифрової трансформації в цьому контексті:

1) *формування електронних архівів і баз даних:* власний досвід свідчить, що цифрові платформи дозволяють створювати електронні архіви та бази даних, де можна зберігати історичні документи, фотографії, карти, артефакти та інші матеріали, а також використовувати нові методи аналізу даних у великих обсягах історичної інформації, що може призвести до нових відкриттів та переосмислення історичних фактів. Це полегшує доступ до історичної інформації та робить її більш доступною для дослідження.

2) *віртуалізація та реконструкція:* використання інноваційних технологій віртуальної реальності та 3D-моделювання відкриває можливості віртуального відтворення подій минулого, реконструкції історичних об'єктів, інші візуалізації, що дозволяють як професійним дослідникам, так і аматорам-краєзнавцям долучатися до історії в новий спосіб.

3) *цифрова картографія:* географічна інформаційна система (ГІС) та цифрова картографія дозволяють створювати інтерактивні карти, на яких можна відображати різні історичні події, виставляти маркери історичних явищ, відслідковувати динаміку розвитку регіону та зміни в часі.

4) *цифрові засоби комунікації:* історики-краєзнавці, краєзнавчі спільноти й науково-дослідницькі

Таким чином, використання новітніх джерел історичної інформації розширює горизонти дослідження в історичному краєзнавстві та сприяє більш повному розумінню історії регіону чи конкретної локальної території.

6. Множинні історії:

Сучасне історичне краєзнавство повинно враховувати множинність історій та перспектив, беручи до уваги різні підходи і різноманітний досвід. Так, поняття «множинні історії» актуалізує на розгляді регіональної історії крізь призму багатьох перспектив, прикладів і досвіду різних груп та індивідів. У контексті історичного краєзнавства це означає вивчення історії регіону чи локальної території, враховуючи різні культурні, соціальні, гендерні та інші аспекти. Основні ідеї множинних історій в історичному краєзнавстві зокрема, включають:

➤ *Різні перспективи:* визнання того, що історія може бути подана з різних точок зору різноманітних суб'єктів. Це може включати наративи різних груп населення, таких як етнічні спільноти, жінки, релігійні групи тощо.

➤ *Усунення маргіналізації:* вивчення історії з урахуванням історично маргіналізованих груп та осіб, які можуть бути виключеними з загальних наративів.

➤ *Урахування різноманітності джерел:* використання різноманітних джерел інформації, таких як усна історія, офіційні документи, фотографії, артефакти, щоб отримати комплексний образ минулого.

➤ *Критичний погляд на історіографію:* розгляд історичних теорій і наративів як продукту певних політичних, соціальних та культурних контекстів, з урахуванням можливих спотворень чи викривлень.

➤ *Зосередження на особистих історіях:* вивчення особистих життєвих історій і досвіду, які можуть відображати широкий спектр індивідуальних переживань.

➤ *Вивчення впливу влади, ідеологій та політики:* розуміння, як влада та політика впливали на різні групи осіб, на регіональний соціум, сприяли або стримували розвиток краю.

➤ *Проведення спільної роботи та діалогу:* залучення різних спільнот та зацікавлених сторін для спільної роботи над історією регіону, обміну досвідом і поглядами.

У цілому, «множинні історії» допомагають створювати більш повне та різноманітне розуміння історії регіону чи локальної території, враховуючи різні перспективи та досвід місцевих спільнот.

7. Питання етнічної та культурної ідентичності:

Постійна рухливість населення та міграції ставлять нові завдання перед вивченням історії етнічних та культурних спільнот у регіоні. Для Закарпаття етнічна і культурна ідентичність відіграє важливу роль в історичному краєзнавстві, оскільки визначає та формує характер і розвиток регіональної спільноти. Так, дослідження питань етнічної та культурної ідентичності може включати наступні аспекти:

➤ *Дослідження етнографії:* вивчення особливостей і характеристик конкретних етнічних спільнот, їхніх традицій, звичаїв, мови та релігій.

➤ *Генеалогічні дослідження:* розслідування родоvodu й родинних зв'язків, що може розкрити історію етнічних спільнот та їхні зв'язки з іншими соціальними групами.

➤ *Мовна історія:* вивчення розвитку та змін мов у регіоні чи серед етнічної спільноти впродовж певного часу.

➤ *Матеріальна культура:* дослідження та збереження артефактів, будівель, ремесел та інших аспектів матеріальної культури, які свідчать про ідентичність спільноти.

➤ *Релігійна історія:* вивчення віровчень і релігійних традицій, які можуть впливати на формування етнічної та культурної ідентичності.

➤ *Буденне життя:* аналіз обрядів, свят, обрядовості й інших аспектів повсякденного життя, які визначають культурний характер та ідентичність спільноти.

➤ *Вивчення процесів міграції та взаємодії:* розуміння історії міграції, контактів із іншими етнічними спільнотами і впливу цих взаємодій на культурний ландшафт регіону.

➤ *Політична історія:* аналіз взаємин із політичними структурами та впливу політики на формування етнічної ідентичності.

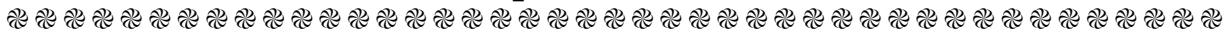
➤ *Зосередження на питаннях етнічної та культурної ідентичності в історичному краєзнавстві Закарпаття дозволяє краще розуміти динаміку розвитку спільнот та їхній внесок у формування історії краю. Також це важливо для врахування різноманітності та взаємозв'язків між різними етнічними й культурними спільнотами у контексті регіональної історії.*

Зосередження на питаннях етнічної та культурної ідентичності в історичному краєзнавстві Закарпаття дозволяє краще розуміти динаміку розвитку спільнот та їхній внесок у формування історії краю. Також це важливо для врахування різноманітності та взаємозв'язків між різними етнічними й культурними спільнотами у контексті регіональної історії.

8. Етнічна та соціальна толерантність:

Одне з важливих завдань – створення об'єктивної історії. Важливо уникати історичних спотворень і підкреслювати значення об'єктивності та толерантності в історичному дослідженні. Етнонаціональна і соціальна толерантність в історичному краєзнавстві Закарпаття відіграють важливу роль у розумінні та вивченні минулого. Ці аспекти сприяють побудові об'єк-

➤ *Державне фінансування*: деякі дослідження в історичному краєзнавстві мають можливість отримати підтримку від державних агентств чи фондів культури. Для цього слід детально вивчити можливості державного фінансування наукових досліджень, краєзнавчих гуртків тощо.

➤ *Фінансова підтримка від університетів та наукових установ*: університети та наукові установи можуть надавати фінансову підтримку своїм вченим для проведення досліджень. Це може включати гранти, стипендії або інші види фінансування.

➤ *Благодійні внески*: пошук підтримки від благодійних організацій, фінансових донорів або спонсорів, які поділяють інтерес до історії та культури, може бути ефективним методом.

Залучення фінансування в історичному краєзнавстві вимагає й творчого підходу та систематичної роботи у напрямку залучення різних джерел фінансування для підтримки наукових досліджень.

Ці проблеми відображають сучасні виклики та можливості, з якими стикаються сучасні дослідники історії та краєзнавці. І здійснення успішних досліджень у багатьох названих напрямках вимагає розуміння та врахування цих тенденцій.

Підсумкові міркування

У підсумку маємо констатувати, що Закарпаття, яке розташоване на Заході України й у Центрі Європи, має свої унікальні історичні, культурні та соціальні особливості. Історичне краєзнавство тут повинно враховувати декілька актуальних проблем, які включають наступні маркери:

✓ *Міжкультурна взаємодія та етнонаціональні відносини*: розуміння спільної історії, розкриття та усвідомлення взаємодії різних етнічних спільнот на Закарпатті, щоб визначити спільні пункти і ймовірні конфліктні аспекти у історії.

✓ *Схрещення культурних впливів*: вивчення культурних взаємодій, аналіз взаємодії та обміну культурними впливами між різними соціальними, етно-

національними, релігійними групами на Закарпатті, зокрема в контексті української, угорської, словацької та інших культур. Додамо, що внаслідок російської агресії посилюються міграційні впливи зі Сходу і Півдня України, що теж несе значний тиск на зміну соціокультурного ареалу Закарпаття.

✓ *Проблеми героїзації та історичного міфотворення*: об'єктивність історичного дослідження, запобігання історичному міфотворенню та врахування об'єктивності в дослідженнях, щоб уникнути надмірної героїзації або деніграції певних подій чи осіб.

✓ *Питання розкриття історичних архівів та документів*: доступність архівів та документів, проблеми використання архівних історичних документів, що може впливати на якість досліджень та створення повної історичної карти регіону. Збереження історичної спадщини: заходи щодо збереження та відновлення історичних пам'яток, щоб забезпечити їхню довготривалу збереженість.

✓ *Мовні аспекти*: розуміння взаємодії різних мовних груп та вивчення впливів мовної політики на історію регіону, особливо в контексті вимушеної міграції населення з російськомовних урбанізованих регіонів.

✓ *Забування подій*: політичні чинники та історичне забування, коли деякі історичні події можуть бути забуті або мало досліджувані через політико-ідеологічні аспекти чи інші штучні обставини.

✓ *Місцевий локалпатріотизм та національна ідентичність*: формування етнонаціональної самосвідомості, дослідження ролі історичного краєзнавства у формуванні ідентичності та локалпатріотизму серед місцевого населення.

Вирішення цих та інших супровідних проблем є важливим із нашої суб'єктивної точки зору для створення більш повної та об'єктивної історичної картини Закарпаття, а також підвищення рівня розуміння та усвідомлення його культурного та історичного спадку й досвіду, передачі майбутнім поколінням любові до рідної землі.

Джерела:

- ❖ Верменич Я. Історична регіоналістики VS краєзнавство: маркери дослідження мереж соціальної взаємодії в часі та просторі. Краєзнавство. 2018. № 3. С. 4. URL: http://resource.history.org.ua/publ/kraeznavstvo_2018_3_2
- ❖ Керецьман В. Історичне краєзнавство на Закарпатті поч. XIX – 30-ті рр. XX ст.: монографія / Ред., передм. Керецьман Н.П. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2024. 168 с.
- ❖ Троян С., Будз М. Термінологічний словник із методики країнознавчих досліджень. Рівне: РІС КСУ, 2002. 97 с.
- ❖ Федака С. Закарпатське краєзнавство на підйомі. *Національна спілка краєзнавців України: сайт*. URL: <https://nsku.org.ua/?p=9380>

